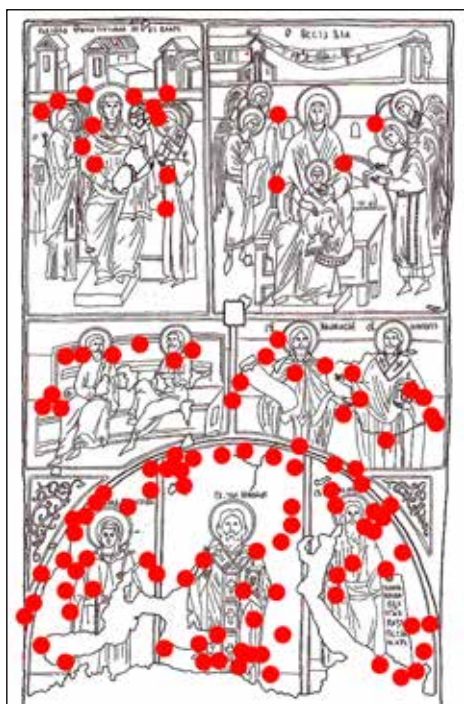

Франц Цурк
(Факултет уметности, Ниш)

НЕКОНВЕНЦИОНАЛАН ПРИСТУП КОНСОЛИДАЦИЈИ СТРАПИРАНИХ ОСЛИКАНИХ МАЛТЕРА У ЦРКВИ МАНАСТИРА СВ. БОГОРОДИЦЕ У СИЋЕВАЧКОЈ КЛИСУРИ

Манастир Св. Богородице налази се у Сићевачкој клисури, у подножју брда Кусаче. Према сачуваном ктиторском натпису на западном зиду наоса, манастирска црква је саграђена и живописана 1644. године. Црква је скромна једнобродна грађевина са полукружном апсидом на источној и мањом, некад отвореном, припратом на западној страни. Легенда каже да је на брду са десне обале Нишаве постојао стари манастир Ваведења св. Богородице, који су Турци порушили. Од преосталог материјала подигнута је, нешто пре 1644. године када је осликана, садашња манастирска црква Св. Богородице. Сећање на првобитан манастир сачувала је у својој посвети. Неће проћи много времена, а Турци ће опустошити новосаграђену цркву. Манастир је био пуст све до 1875. године, када је, захваљујући свештенику Петру, црква обновљена, а нешто доцније саграђен је и конак. У Првом свет-ском рату опљачкану и оскрнављену, цркву Св. Богородице, обновити ће игумана Порфирија. Биће поправљана и 1921. године. Проф. Василије Рудановски је те 1921. године, тамо где је сматрао неопходним фреско-декорацију осликао а на неким местима досликао, поштујући старије сликарство. У то време урадио је и иконе за иконостас. Нове припрате на манастирској цркви дограђена је 2008. године.

Фреско ансамбл наоса из XVII века може се поделити у четири зоне. Првој зони припада низ стојећих фигура, док је друга резервисана за слободна и, у медаљону, светитељска попрсја. Трећа обједињује одабране сцене из Великих Празника, Страдања Христових и Живота Богородице. У темену свода су Христове префигурације, док су на ободу представљени пророци. Зидове припрате, преко старијег сликарства, прекривају одабране сцене Богородичиног Акатиста из друге половине XIX века. Осим горња половина источног зида припрате где је сачувано сликарство из XVII века.¹

¹ П. Гагулић, *У Сићевачкој клисури цркве и манастири*, I, II, Ниш, 1979; М. Ракоција, *Манастир Св. Богородице у Сићевачкој клисури*, Ниш 2007; Исти, *Иконографске посебности Богородичине цркве сићевачког манастира*, Зборник Народног музеја Ниш 10, (Ниш 2001), 209-220; Исти, *Зидно сликарство Богородичине*

Цр. 1 Места ињектирања на јужном зиду припрате.

Dra. 1 Spots of injection on south wall in narthex.

Василије Рудановски је видно рестаурирао поједине фигуре из прве зоне линеарним окруживањем на местима која недостају или се губе, досликао делове на старијим, делимично сачуваним фрагментима и пресликао преостали део живописа. У ту сврху је као везиво користио масну темперу, наношено дебелим потезима четке (сл. 1).

У петој деценији XX века је уз улаз у наос Софија Александровна Захаријевић насликала стојече фигуре арханђела. Том приликом је осликане површине у доњој зони припрате богато премазала фирнајзом, који се је сливао низ зид. (сл. 2)

Завод за заштиту културних добара је 1985. године изводио конзерваторске радове у наосу цркве. Том приликом су биле попуњене веће пукотине и опшивене ивице малтера око сачуваних делова осликаве. Старо сликарство је на појединим местима током чишћења делимично избрисано. (сл. 3) Грубе ретуше често прелазе преко старог сликарства. На појединим потклубученим местима у наосу су биле припремљене бушотине за ињектирање, које није било изведено. Олтарни део цркве и припрата су након третмана живописа у наосу остали

нетретирани. (сл. 4)

Зидне слике су 2015. године затечене у врло лошем стању. Изузетно висок степен влажности објекта кроз дужи временски период због високог нивоа подземних вода (непосредна близина извора), слаб одвод метеорских вода и неадекватна хидроизолација резултирали су потклубучењем малтера на готово целокупној осликаној површини припрате, у доњој зони наоса и скоро целој површини олтара, присуством соних расцвета и биокорозијских процеса. (сл. 5)

Потклубучена места нестабилног, великим делом страпираног живописаног малтера, су раније на више места фиксирани за зид помоћу ексера. Већи делови осликане површине су отпали све до зида озиданог од меког, вотличавог камена (сиге).

цркве сићевачког манастира, Саопштења, Зборник радова XXXII-XXXIII-2000-2001, Београд 2001, 149-179; Исти, *Манастир Св. Богородице у Сићевачкој клисури-историја и архитектура*, Саопштења, Зборник радова XXIХ, (Београд 1997), рр. 163-171; Исти, *Манастир Св. Богородице у Сићевачкој клисури*, Архитект – гласник Друштва архитеката Ниша 25, (Ниш 2008), 44-47; Исти, *Манастири и цркве јужне и источне Србије*, Ниш 2013, 159-162.

Анализа затеченог стања малтера на сондама је показала да је малтер врло лошег квалитета. Иначе класична технологија припреме малтера није укључивала довољног удела креча, па се малтер претежно састоји од глине и земље помешане са биљним и животињским влакнима. Способност везивања глине након исушивања објекта је спала скоро на нулу. Повезава мешавине гранулата исушене глине, земље и влакана са каменитим зидом, грађеним претежно од шупљикавца, базира углавном заглављивањем парчића малтера у структуру камена, јер нема довољно креча, који би масу повезивао адхезијом. Веза је релативно лабава, па због тога на многим местима долази до трапања малтера са каменитог зида (сл. 6). Малтер се такође одваја од релативно дебеле кречне подлоге, којом је био прекривен као основа за извођење византијске фреске. Подкљобучења су стога, сем утицаја влаге, у великој мери и последица грешака у примарној фази припреме зидова за осликавање.

Тектонска померања тла, која су узроковала пуцање и делимичне дислокације делова зидова објекта, су стање повезаности малтера још погоршала. Малтер у наосу је нешто бољег квалитета, па је стога одвајање од зида, а поготово од кречне подлоге мање изражено. Подкљобучена места су на више места смрвљена као последица локалног притиска приликом ослањања или ударца.

Малтер и живопис у олтару су били у нешто лошијем стању од стања малтера и живописа у припрати. За разлику од припрате, која је од утицаја атмосферичности у целини заштићена ново дограђеном припратом, је олтарни део директно испостављен утицајем околине, пре свега упијања метеорске влаге приликом киша и повишене влажности ваздуха у зимском периоду. Зидови олтара, окренутог према истоку, су током дана изложени сунцу у кратком периоду, па стога остаја тај део објекта хладнији, чиме се повећава могућност скупљања кондензне влаге на зидовима олтара и апсиде, док је сушење зидова за време инсолације релативно кратко.

Целокупна површина зида, тако у припрати, као и у наосу и олтару, је густо испуцана у различитим правцима. Пукотине су биле у ранијим захватима попуњаване различитим материјалима од кречног малтера и

Цр. 2 Изузетно истурена поткљобучења у апсиди.

Dra. 2 Exceptional convexity of plaster in apsis.

гипса па до цементног малтера и бетонских закрпа. Такозвани „цементни шприц“ на више места прекрива осликане површине. Попуњавана места, поготово опшиви на ивицама осликаних површина, су временом већином напукла, на многим местима страпирала од камена или отпала.

Малтер је страпирао и на местима, где прекрива дрвену конструкцију због различитих, некомпатибилних физикалних особина дрвета и малтера (сл. 7). Зидови у припрати и у олтару су прекривени слојем чађи од кандила и свећа, прашином анорганског и органског порекла (сл. 8), док је на више места зид испрсан воском и уљем из кандила. На неколико места је бојени слој на бази масне темпере нагорео од свећа, које су се раније палиле у цркви, што доказује делимићно спаљен и у облику малих мехурића набубрео бојени слој.

За почетак је изведено пажљиво чишћење лица светаца насликаних у припрати и у олтару, како би се могло проценити њихово реално стање.

Конзерваторски захват је био подељен у три фазе:

- консолидација малтера
- пломбирање пукотина и опшивање
- ретуширање и фиксирање пулверизираних места посликаве.

Основни задатак у примарној фази захвата је био консолидација осликаних делова малтера и тиме спречити даљне одвајање и касније одпадање осликаних подклубчених делова малтера. Мешавине гранулата исушене глине и непраног песка са биљним и животињским влакнима без довољне количине креча, која се одржава на зиду захваљујући механичким особинама конгломерата није могуће санирати устаљеним методама ињектирања. Капиларни систем и изјемно велика упојност и површина гранулата поменуте смеше састојака сувише брзо елиминишу течну фракцију из ињектирне масе, што због згушњавања спречава њен дубљи продор у шупљине између малтера и зида и сасвим онемогућава продор везива у сам малтер.

Због свега поменутог је након анализа и испитивања могућих решења нагомиланих проблема изабран специфичан методолошки приступ захвату консолидације зидних слика.

Процес консолидације ињектирањем је подељен у два независна поступка. Након привремене заштите лица фресака, одређене су најповољније позиције за ињектирање (означена црвеним тачкама на цртежима) на којима су монтирани ињектирни водови. **Цртеж 1** приказује пример распореда ињектираних места на једном од поља.² Следила је имобилизација малтера у пределу предвиђеном за ињектирање, како током поступка не би дошло до одваљивања малтера.

У првој фази је у празнине између слојева зида и малтера, односно малтера и кречног премаза ињектиран нископроцентан раствор неутралног везива синтетског порекла са додацима средстава за смањење површинског напона (тензидима - сурфактантима), који је требао што дубље продрети у порозну масу малтера и до неке мере надомести недостатак крећа, и

² Подлоге на цртежима за приказ ињектирних места су преузете из књиге М. Ракоција, *Манастир Св. богородице у Сићевачкој клисури*, Ниш 2007, сл. 24, 49, 58, 63, 70, 77, 89, 90, 97, 99.

тима донекле консолидовати малтер. Треба напоменути, да комплетна консолидација, и ако нисковискозни раствор са поменутиим додацима продире много дубље у масу порозног и смрвљеног малтера од уобичајених ињектирних маса, ни том методом није могућа.

Након сушења, приступило се другој фази ињектирања. За попуњавање шупљина између делно консолидованог малтера и зида је коришћена устаљена метода постепеног ињектирања разређеном смешом кополимерног синтетског везива и ситног гранулата минералног порекла. (сл. 9)

За велика и истурена потклубочења, која би након класичног метода ињектирања, због тежине могла бити склона одлубљивању и паду (**цртеж 2**), је у другој фази ињектирања због високе адхезивне способности и незнатне тежине коришћена тврда пена („ригид фоам“). Друга предност тврдих пена је да током експериментисања сасвим попуне шупљине, што је устаљеним методама и материјалима за ињектирање практично немогуће постићи (сл. 10).

Посебан изазов су представљали страпирани делови послликаве на местима, где је малтер нанесен преко дрвене носилне конструкције. Међусобном одвајању су допринеле неконпонбилне физикалне особине кртог и ригидног малтера и трајно “живог” дрвета, којег димензијске промене прате сваку промену влаге околине, што са малтером није случај.

Страпирана места привремено заштићеног лица фресака су пажљиво скинута. Малтер на полеђини скинутих фрагмената је консолидован. Очишћена површина дрвета премазана је синтетским везивом, које се добро веже за дрво. Још свеже везиво је посуто ситним праним песком, који ће, након сушења, омогућити добру повезаву са везивом премазаном полеђином малтера скинутих фрагмената фресака налепљених на слој привремене заштите, након враћања на првобитно место. Након консолидације малтера, скинуте су имобилизација малтера у пределима предвиђеним за ињектирање и привремена заштита лица фресака. Следило је пломбирање пукотина и опшивање ивица сачуваних делова сликарства. Пломбирна маса од кополимерног синтетског везива, конпонбилног са адхезивима коришћеним за консолидацију и ињектирање, зарибаног са врло ситним минералним гранулатом од око 10 микрона, је наносена у више тањих наноса, како би се избегле веће тензије приликом скупљања пломбирне масе током сушења (сл. 11).

Тек након завршене прве и друге фазе третмана је било могуће приступити третману живописаних површина. Следили су уклањање соних расцвета, дезинфекција и дефумигација. Ретуширање послликава је сведено на попуњавање празнина средњим локалним тоном, у смислу визуелног повезивања оштечених делова композиције у целине, без додавања детаила који недостају, то је без ауторских захвата. Крајни визуелни ефекат са одстојања даје утисак релативно добро очуване целине (сл. 12).

Franc Curk

(Faculty of arts in Niš)

NONCONVENTIONAL APPROACH TO CONSOLIDATION OF STRAPPED PAINTED
PLASTER IN MONASTERY CHURCH ST. THEOTOKOS IN SIĆEVO GORGE

The author gives description of short history of church at Monastery St. Theotokos in Sićevo Gorge, state changes and the course of previous treatments. The author decides for nonconventional approach to consolidation of flake off and blistered plaster, trimming and plumbing on base of analyses of swell condition of plaster and describe the treatment in rich illustrated text.

Сл. 1
Затечено
стање са
масивним
ретушама.
Fig. 1 Swell
condition
with massive
retouches.

Сл. 2 Цурење
фирнајса
– затечено
стање.
Fig. 2 Tearing
of firmiss –
swell condi-
tion.

Сл. 3 Делимично спрана посликава након третмана 1985.
Fig. 3 Partly washout painting in the course of treatment in 1985.

Сл. 4 Затечено стање неочишћених површина у припрати.
Fig. 4 Swell condition of dirty paintings in nartex.

Сл. 5 Лјуспање бојеног слоја због кристализације соли – затечено стање.

Fig. 5 Powdering of paints because of salt crystallization - swell condition.

Сл. 6 Оштећења левог апостола – затечено стање.

Fig. 6 Decays on left apostole- swell condition.

Сл. 7 Страпиран осликан слој са дрвене греде – затечено стање.

Fig. 7 Painted plaster flake off wooden construction - swell condition.

Сл. 9 Ињектирање потклубучења.

Fig. 9 Injecting of flake off plaster.

Сл. 8 Затечено стање неочишћених слика на своду припрате.

Fig. 8 Swell condition of dirty paintings on vault in nartex.

Сл. 10 Једна од потпора приликом имобилизације зона ињектирања.

Fig. 10 One of supporters at injection spot.

Сл. 11 Пломбиран сегменат након ињектирања тврдом пеном.
Fig. 11 Filling up area after injection hard foam.

Сл. 12 Исти део током ретуширања.
Fig. 12 The same part during the process of retouching